

IDENTIFIKACIJA DEJAVNIKOV, KI VPLIVAJO NA IZBIRO IZOBRAŹEVALNEGA PROGRAMA

Povzetek. Prispevek se ukvarja z oblikovanjem koherentne tipologije dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraŹevalnega programa in na poklicno pot. Argumentacijo gradimo na principih triangulacijske metodologije, ki isti pojav opazuje s kvantitativnim in kvalitativnim pristopom. Temeljna izhodišĉa za identifikacijo zunanjih dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraŹevalnega programa, smo najprej »izluščili« iz teoretskih izhodišč. V nadaljevanju smo te temeljne kategorije podrobneje razĉlenili na podlagi lastne kvalitativne empiriĉne raziskave med vodstvi institucij izobraŹevalnih programov, dijaki in študenti. Koherentnost dobljenih faktorjev smo dodatno preverili še s pomoĉjo »retrospektivnega« anketiranja zaposlenih. Na podlagi ugotovitev smo zapisali priporoĉila za teorijo in prakso karijerne orientacije.

Ključni pojmi: karierna orientacija, izbira poklica, dejavniki poklicnega odloĉanja, triangulacijska metodologija.

Uvod

Velik del klasiĉne teorije poklicne orientacije (npr. Parsons, 1909; Super, 1957; Patterson, 1964) kot tudi sodobnejših raziskovanj (npr. Carless, 1999; Kirkpatrick Johnson, 2001) pojasnjuje posameznikove odloĉitve predvsem z osebnimi karakteristikami, sposobnostmi in poklicnimi nagnjenji. Manj pa je znanega, kateri dejavniki vplivajo na tako poklicno predispozicioniranost, ki se v konĉni fazi izrazi v izbiri izobraŹevalnega programa ter pozneje pri vstopu v svet dela.

Zato v tem prispevku svojo argumentacijo gradimo na predpostavki, da vpliva zunanjih in notranjih dejavnikov pri izbiri karijerne poti oziroma izobraŹevalnega programa ni mogoĉe povsem loĉiti (Holland, 1973). Poklicno odloĉanje namreĉ lahko razumemo kot proces oblikovanja samopodobe in razvijanja identitete, ki se zaĉne Źe v zgodnjem otroštvu in poteka prek raz-

* Dr. Tina Kogovšek, docenka na Fakulteti za druŹbene vede, Univerza v Ljubljani.

** Dr. Samo Pavlin, asistent na Fakulteti za druŹbene vede, Univerza v Ljubljani.

ličnih faz, kot so raziskovanje, diferenciacija jaza, igranje vlog, preizkušanje stvarnosti ter prevajanje in vzdrževanje samopodobe (Super, 1957).

Kompleksnost dejavnikov poklicnega odločanja v sodobni družbi, ki jo lahko imenujemo tudi družba tveganja (Beck, 2000), izrazito spremljajo spremenjene razmere, v katerih mladi dandanes odraščajo. Mladi se soočajo z individualizacijo in izbirnostjo življenjskega poteka prehodov, negotovostjo, vedno hujšimi oblikami groženj ter novimi oblikami nadzora (Ule, 2007): življenjsko situacijo mladih torej označuje razkol med vedno večjim obsegom možnosti in vedno večjimi tveganji zaradi napačnih odločitev ali neodločitvev.

Glavni cilj tega prispevka je usmerjen v oblikovanje koherentne tipologije dejavnikov, ki vplivajo na poklicno odločanje v sodobni družbi. Analizo bomo gradili na principih triangulacijske metodologije, ki isti pojav opazuje s kvantitativnim in kvalitativnim pristopom (Denzin, 1978/1989). Temeljna izhodišča za identifikacijo zunanjih dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa, bomo najprej »izluščili« iz teoretskih izhodišč. V nadaljevanju bomo te temeljne kategorije podrobneje razčlenili na podlagi lastne kvalitativne empirične raziskave med vodstvu institucij izobraževalnih programov, dijaki in študenti. Koherentno tipologijo dobljenih faktorjev pa bomo nato pripravili s pomočjo anketiranja zaposlenih.

Na podlagi ugotovitev bomo zapisali priporočila za teorijo in prakso kariernih orientacije, s katero opisujemo vse aktivnosti, ki se usmerjajo k posamezniku pri spoznavanju njegovih interesov in sposobnosti na eni strani ter zaposlitveno-poklicnih priložnosti na drugi.

Teoretska izhodišča pri iskanju dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa

Različni teoretski pristopi pojasnjujejo izbiro izobraževalnega programa na zelo različne načine. Thurow (1975) kot temeljni princip pri izbiri kariere omenja ekonomske motive: možnosti zaposlitve in višino dohodka. Holland (1973/1999) temeljno vodilo pri iskanju izobraževalnega programa vidi predvsem v osebnih predispozicijah in interesih, Velden in Wolbers (2004) pa ob ekonomskih dejavnikih in osebnih karakteristikah poudarjata tudi izobrazbene dosežke.

Povezavo med vsemi omenjenimi (raznorodnimi) pristopi ponuja Grubb (2002), pri čemer, podobno kot prej Spence (1973) s signalno teorijo, ne zanemara naključnih dogodkov. Grubb tako ugotavlja, da so dejavniki in motivi odločanja o vpisu v izobraževalne programe odvisni predvsem od (ekonomskih) preferenc mlade osebe in njegove družine, nabora možnih alternativ, ocene možnosti uspeha (npr. kakšna je verjetnost, da postanem glasbena zvezda, če grem študirat glasbo, ...), »navzočnosti« dogodkov v času

odločanja, pa tudi neizraženega povpraševanja o poklicnem odločanju (posameznik sploh ne ve, kaj bi moral vprašati, da bi se lahko odločil). Kot pravi avtor, so ostali dejavniki, ki omogočajo in hkrati otežujejo poklicno odločanje, še dosegljivost relevantnih informacij, vpliv staršev, sorodnikov in drugih članov soseske ter težave s formiranjem identitete, še posebej v obdobju adolescence.

Drugi avtorji kot dejavnike vpliva na izbiro izobraževalnega programa poudarjajo socialno okolje, in sicer družino ter referenčne vrstnike (Bosma in Gerrits, 1985; Lucas, 1997). Še posebej starši imajo v obdobju adolescence ključni vpliv na intelektualno, socialno in emocionalno komponento osebnostnega razvoja. Omenjene razprave se osredotočajo na ambicije in motive staršev, ki so lahko tudi negativne, saj starši pogosto (Pregelj-Arčon, Skrt-Leban, 1998): na otroke projicirajo svoje lastne želje, imajo v zvezi z otroki (pre)visoke ambicije, omejujejo otroke s svojim lastnim (omejenim) poznavanjem možnosti izobraževanja in zaposlovanja, saj se težko sprijaznijo, da bi otroci delovali zunaj družinske tradicije (...).

Kot je pokazala raziskava Gabersčka in drugih (2005), imajo na karierno odločanje zelo velik vpliv tudi pretekle individualne izkušnje v formalnem sistemu izobraževanja. Pri tem so ključni dejavniki: zastopanost učnih vsebin v osnovno- in srednješolskem kurikulumu, metodika poučevanja, osebni odnos s posameznimi profesorji, šolske ocene oziroma uspešnost v izobraževanju. Ti dejavniki imajo na določene dijake lahko celo tako velik vpliv kot vsi preostali dejavniki skupaj, ugotavljajo avtorji. Zato ne preseneča, da se za določene izobraževalne programe, kot sta, recimo, naravoslovni in tehniški, odločajo mladi v Sloveniji predvsem na podlagi izkušenj z naravoslovnimi predmeti v osnovni šoli (fizika, kemija, biologija) in brez spodbude staršev.

Če povzamemo: zunanje dejavnike, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa, lahko razdelimo na: a) dejavnike zasebnega okolja (starši, prijatelji, priložnostna dela ...), ki izhajajo iz osebne izkušnje; b) percepcijo preteklih izkušenj z izobraževalnim sistemom in prihodnjih pričakovanj; c) ekonomske dejavnike. Ti dejavniki namreč močno vplivajo na interese, vrednote in motive mladih. To povezanost pa je treba razumeti v širšem kontekstu individualnih in družbenih elementov. Med njimi Uletova (2007) izpostavlja željo po samorealizaciji, hedonistične vrednote (rekreacija, šport, zabava, spolnost), ugled, uspeh, materialne dobrine ter celo politiko, religijo ali nacionalno preteklost. Kot pravi avtorica, je povedano treba opazovati v kontekstu mladostniške problematike, kjer ne smemo prezreti ekonomske odvisnosti, strahu pred nezaposlenostjo, neuspehom, osamljenostjo, nemir, boleznimi in podobno.

V nadaljevanju bomo na podlagi lastne empirične analize natančneje razvrstili in povezali pokazatelje temeljnih sklopov, ki smo jih na tem mestu omenjali.

Identifikacija zunanjih dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa – empirična analiza

Že v uvodu smo poudarili, da se v tem prispevku osredotočamo na analizo celotnega spektra dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa.

V ta namen smo opravili posebno kvalitativno analizo, ki temelji na izseku intervjujev širše raziskave z naslovom »Upravljanje poklicnega znanja kot podlaga za izbiro izobraževalne poti«, ki smo jo leta 2006 in v prvi polovici leta 2007 izvedli na Fakulteti za družbene vede v sodelovanju s časopisno hišo Delo ter z ministrstvom za šolstvo in ministrstvom za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo.

Sestavljena ekipa fakultetnih raziskovalcev ter novinarjev časopisne hiše Delo je na vodstva vseh visokošolskih ustanov v Republiki Sloveniji ter na reprezentativni vzorec srednjih šol (merilo enakomerne razpršenosti srednješolskih izobraževalnih programov) naslovila standardiziran anketni vprašalnik odprtega tipa, ki se je nanašal na razvoj kompetenc v študijskih programih. V obdobju šestih mesecev (od januarja do junija) smo z dvema izjemama dobili odgovore vseh izobraževalnih institucij. Med različnimi raziskovalnimi sklopi vprašanj je za našo razpravo pomembno predvsem vprašanje o tem, zakaj se dijaki oziroma študentje odločajo za vpis na določeno izobraževalno institucijo.

V nadaljevanju prikazujemo rezultate kvalitativne analize,¹ s pomočjo katere smo identificirali tiste dejavnike, ki so jih vodstva šol najpogosteje navedla ali pa se je določen odgovor pojavil redko, vendar smo presodili, da je za naš namen kljub temu pomemben. Vsak izbran dejavnik ilustriramo z najbolj tipičnimi izjavami iz posameznih izobraževalnih institucij.

a) Dejavniki iz zasebnega okolja (1–4)

Odgovori, ki kot dejavnike izbire izobraževalnega programa poudarjajo starše (1), posredno pa tudi prijatelje in znance (2), so naslednji:

»Na šoli je veliko dijakov, ki so si šolo izbrali le zato, ker so njihovi starši ali drugi sorodniki iz gradbene stroke.« (Srednja gradbena šola Maribor)

»Vsako leto se preveč učencev zaleti v štiriletni program gradbenega tehnika, saj so učenci in njihovi starši prepričani, da gradbeni tehnik

---

¹ Analiza je bila opravljena na podlagi že objavljenih publikacij Kam – vodnik po srednjih solah in srednješolskih programih (Pavlin in Zgaga, 1998; Pavlin in Zgaga, 2001; Pavlin in drugi, 2006a) ter Prehod – vodnik po visokošolskih programih in poklicih (Pavlin in drugi, 2006b).

lažje pride do zaposlitve kot, recimo, zidar ali pečar, ki hodita v šolo tri leta.» (Srednja gradbena in geodetska šola)

»Če pogledamo strukturo populacije naših študentov, lahko ugotovimo, da se je za študij odločilo veliko posameznikov, ki prihajajo iz podjetniških družin oziroma so se že v otroštvu srečali s podjetniškim načinom življenja. Prav zaradi zahtevanih znanj in spretnosti, ki so v poslovnem svetu potrebne, se učenja le-teh zavedajo tisti, ki so se s tem soočili že v domačem okolju.« (Gea College – Visoka šola za podjetništvo)

Odgovor, ki kot dejavnike izbire srednje šole navaja aktivnosti, s katerimi so se dijaki in študentje ukvarjali ob šoli (3) (krožki, honorarno delo ...), je naslednji:

»Po našem mnenju se večina učencev odloči za program predšolske vzgoje zaradi pestrega programa, ki ponuja različne dejavnosti, na primer plavanje, smučanje, igranje različnih instrumentov, ples, ročno izdelavo instrumentov, igranje lutkovnih igranic ipd. Hkrati se naučimo tudi veliko takšnih stvari, ki nam bodo v življenju prišle še kako prav: delo z otroki, psihologija človeka, pridobivanje ročnih spretnosti.« (Gimnazija Franca Miklošiča Ljutomer – smer predšolska vzgoja)

Odgovori, ki kot dejavnike izbire srednje šole poudarjajo medije (4), so:

»Na naši šoli smo v zadnjih letih začeli aktivno delati tudi na razvoju frizerstva. V medijih so se o frizerstvu začeli pojavljati strokovni članki, tako da je o stroki dosti slišati.« (Srednja frizerska šola Ljubljana)

»K slabem vzdušju (zaradi nizkega vpisa na šolo, op. av.) so prispevali tudi mediji, ki so o tem pisali izključno slabo, kar je vplivalo na vpis v šolo. V javnosti se je ohranila stereotipna predstava o 'umazanem' poklicu, čeprav je tehnologija šla naprej in delamo precej drugače ... Možnosti zaposlovanja na področju strojništva niso tako črne, kot jih prikazujejo mediji in kot jih vidi javnost.« (Srednja šola tehniških strok Šiška)

»Zaradi pridevnika 'policijska' v imenu fakultete mladostniki pogosto povezujejo študij z vsebinami, ki jih vidijo na televiziji in v drugih medijih – marsikdo se že vidi v vlogi forenzika in preiskovalca s televizije.« (Fakulteta za policijsko-varnostne vede – UM)

b) Izkušnje z izobraževalnim sistemom in pričakovanja v prihodnje (5-10)

Odgovor, ki kot dejavnike izbire srednje šole omenjajo dobre ocene pri posameznih predmetih v prejšnji šoli (5), je:

»Na medicinsko fakulteto smo se vpisali zato, ker smo imeli dobre ocene v gimnazijah in ker nismo imeli drugih jasnih idej, kaj storiti s sabo.« (Medicinska fakulteta – UL, odgovarjajo študentje)

Odgovor, ki kot dejavnike izbire srednje šole navaja posamezne učitelje (6), je:

»Življenje na šoli je dinamično. Trudimo se, da bi čimbolj usposobili dijake za poklic in za nadaljnje izobraževanje. Poleg pouka skrbimo tudi za zunajučno dejavnost tako na športnem, kulturnem in mladinsko raziskovalnem področju. Pred leti začeto sodelovanje s partnerskima šolama na Nizozemskem vsako leto znova utrjujemo z medsebojno izmenjavo dijakov in učiteljev. Skrbimo pa tudi za strokovne ekskurzije tako doma kot v tujini.« (Strokovna zdravstvena ter poklicna in tehniška kemijska šola, Šolski center Novo mesto)

678

Odgovor, ki kot dejavnike izbire srednje šole navaja ugled in tradicijo šole (7), je:

»Učenci se odločamo za vpis na Škofijsko klasično gimnazijo zaradi dobrih informacij o šoli, ki jih dobimo od dijakov (gimnazija je na 'dobrem glasu') ... Privlačni so številne ekskurzije in izleti, veliko tujih jezikov, med njimi tudi latinščina in stara grščina, šoli zaupamo tudi zaradi njene katoliške usmeritve in pričakujemo dobre odnose s profesorji ter da se bomo v šoli dobro počutili.« (Škofijska klasična gimnazija)

Odgovora, ki kot dejavnike izbire srednje šole navajata slab učni uspeh, (8) zaradi katerega se bodoči dijaki in študentje niso mogli vpisati drugam, sta:

»... Seveda pa je tudi nekaj takšnih dijakov, ki niso natančno vedeli, kam bi šli, ali pa za vpis na svojo sanjsko šolo niso zbrali dovolj točk.« (Živilska šola Maribor)

»Eden izmed razlogov, da sva se odločila za ta program, je bil slabši učni uspeh v osnovni šoli ...« (Poklicna in tehniška šola za storitvene dejavnosti Velenje)

Odgovora, ki kot dejavnike izbire srednje šole navajajo bližino šole (9), sta:

»Za študij sem se odločil zato, ker se je takrat, ko sem se odločal, kam naprej, odprla možnost študija geografije v Kopru. Če te možnosti ne bi bilo, bi moral v Ljubljano, kar mi ni najbolj dišalo zaradi razdalje od Kopra do Ljubljane, pa tudi zaradi ljubljanskega okolja, ki mi ni najbolj pisan na kožo.« (Fakulteta za humanistične študije Koper – UP, odgovarja študent)

»Za študij v Kopru sem se odločil zato, ker sem lahko ostal v domačem kraju, saj v Ljubljano si nisem želel iti. Seveda pa me zanima tudi zgodovina.« (Fakulteta za humanistične študije Koper – UP, odgovarja študent)

V skupini šolskih dejavnikov bi lahko omenili tudi *napačno odločitev ob prvem vpisu (10)*, vendar ilustrativnega odgovora za to nismo našli. Razlog tiči v metodologiji identifikacije dejavnikov. Učencev in študentov, ki so se prepisali na drugo šolo zaradi napačne odločitve, je namreč relativno malo. Poleg tega so skladno z metodološkimi navodili vodstva šol izbirala bodisi odlične dijake in študente bodisi tiste, ki so pozitivno odstopali od povprečja zaradi različnih dosežkov ali aktivnostih v dijaških ali študentskih organizacijah.

c) Ekonomski dejavniki (11-12)

Odgovori, ki kot dejavnike izbire srednje šole omenjajo možnosti zaposlovanja (11) ter željo po dobrem zaslužku (12):

»V današnjem času je to eden redkih poklicev, ki nam predstavlja večjo možnost za zaposlitev.« (Biotehniški izobraževalni center Ljubljana – peki in slaščičarji, odgovarjajo dijaki)

»Večina učencev se odloči za izobraževanje na srednjih strokovnih šolah, da bo v štirih letih pridobila poklic in se lahko potem zaposlila ...« (Srednja šola za farmacijo, kozmetiko in zdravstvo)

»Verjetno je najpomembnejši razlog za vpis na FGG solidna in zagotovljena služba.« (Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo – UL)

d) Individualni interesi (13)

Nazadnje velja omeniti še skupino dejavnikov, ki so rezultat vseh doslej omenjenih in jih lahko opišemo kot individualne interese (13), najbolj ustrezno pa jih morda lahko opišemo kot »željo delati tisto, kar prinaša osebno zadovoljstvo«.

»Menimo, da se večina dijakov odloči za to smer zaradi veselja do obdelave lesa ...« (Srednja lesarska šola Maribor)

»Dijaki smo se odločili za ta srednješolski program zaradi veselja do poklica ...« (Biotehniški izobraževalni center Ljubljana – peki in slaščičarji, odgovarjajo dijaki)

V tem delu smo na podlagi kvalitativne analize lastne empirične raziskave med srednjimi in višjimi šolami v Sloveniji uspeli identificirati temeljne dejavnike, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa. Če te povežemo skladno s teoretskimi izhodišči, lahko na ta način identificiramo štiri skupine. V prvi lahko izpostavimo dejavnike iz zasebnega okolja, pri čemer smo izpostavili starše, prijatelje, zunajšolske aktivnosti in medije. Druga skupina opisuje izkušnje in pričakovanja do izobraževalnega sistema: ocene, izkušnje z učitelji, ugled in tradicijo, bližino šole ter slab učni uspeh. Nadalje velja omeniti dva izrazito ekonomska dejavnika. To sta želja po dobrem zaslužku in možnost zaposlovanja. Nazadnje velja omeniti še individualne interese kot tiste dejavnike, ki bi jih težko razvrstili v katero koli drugo kategorijo.

Taka kvalitativna razvrstitev pa le malo pove o dejanski medsebojni povezanosti posameznih dejavnikov: logika števila in kompozicije agregiranih skupin je namreč lahko tudi drugačna. Zato bomo v nadaljevanju natančneje operacionalizirali skupine glede na medsebojno povezanost posameznih dejavnikov. Tega se bomo lotili s pomočjo »retrospektivnega« anketiranja med izvajalci poklicev (deset let po koncu šolanja) in factorske analize.

Preverjanje konsistentnosti skupin dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa

V tem delu iz poklicne perspektive na podlagi analize dejavnikov preverjamo usklajenost trinajstih dejavnikov, ki vplivajo na izbiro izobraževalnega programa v štirih kategorijah.

Empirična raziskava, ki jo bomo uporabili v tem delu, je bila izvedena v okviru aplikativnega projekta »Upravljanje poklicnega znanja kot podlaga za izbiro izobraževalnih poti«. Vzorec, ki smo ga vključili v raziskavo, bi lahko imenovali večstopenjski neslučajni stratificirani vzorec oseb. Na tej podlagi smo vsaki »vokacijsko panožni« skupini poklicev izbrali čim bolj tipično delodajalsko organizacijo: kriterij izbire je bil predvsem (največje) število zaposlenih v državi. V končni vzorec smo vključili 1512 posameznikov, ki smo jih predhodno razvrstili v 63 poklicnih skupin, ki pokrivajo izobrazbene stopnje od osnovne šole do univerzitetne izobrazbe. Delež anketiranih s samo osnovno šolo smo iz analize izločili, zaradi česar je končni vzorec 1449 posameznikov, ki jih je mogoče povezati v šestdeset poklicnih skupin.

Celotni anketni vprašalnik je zajemal deset raziskovalnih sklopov. Med temi je za ta prispevek relevanten tisti sklop, v katerem smo izvajalce poklicev s pomočjo petstopenjske Likertove lestvice spraševali, v kakšni meri je na izbiro njihovega izobraževalnega programa vplivalo trinajst dejavnikov, ki smo jih predhodno opisali.

S pomočjo faktorke analize smo hoteli dodatno preveriti ustreznost dimenzij (skupin) dejavnikov, ki smo jih že prej identificirali po kvalitativni poti. Odločili smo se za faktorke rešitev (metoda glavnih osi, rotacija obli-min) s petimi faktorji, ki pojasnjuje skupaj 61,8 % skupne variance. Rezultati so predstavljeni v tabeli 1.

Tabela 1: Rotirana faktorke matrika za dejavnike, ki vplivajo na izbiro zadnjega izobraževalnega programa

	Faktorji				
	Pozitivne Izkušnje z izob. sistemom (23,2 %)	Osební interes (14,4 %)	Material. dejavniki in prijatelji (8,9 %)	Negativne izkušnje z izobraževal. sistemom (8,7 %)	Starši (6,6 %)
Starši	-,011	-,071	-,008	,012	,873
Prostočasovne aktivnosti	,071	-,777	-,123	-,020	,167
Dober zaslužek	-,083	-,522	,574	,228	-,038
Oseбно zadovoljstvo	,103	-,773	,010	-,149	-,085
Dobre ocene v šoli	,751	-,149	,085	-,037	-,161
Posamezni učitelji	,869	-,015	-,143	,069	-,057
Mediji	,567	-,035	-,024	,118	,260
Ugled šole	,533	,086	,367	-,119	,177
Prijatelji in znanci	,245	,070	,434	-,073	,280
Možnosti zaposlovanja	-,004	,058	,852	-,088	-,041
Slabe ocene v šoli	-,064	,005	-,024	,715	,240
Bližina šole	,024	,139	,430	,405	,103
Napačna prva odločitev	,124	,057	-,051	,799	-,212

Predstavljena analiza ponuja razvrstitev dejavnikov v pet faktorjev, ki pa se deloma razlikuje od rezultatov, ki smo jih dobili s kvalitativno analizo podatkov. Faktorji so naslednji:

- *Pozitivne izkušnje z izobraževalnim sistemom in mediji* na naši populaciji predstavljajo najpomembnejši dejavnik vpliva na poklicno odločanje. Z dobrimi ocenami v šoli, vplivom posameznih učiteljev, ugledom šole ter vplivom medijev lahko pojasnimo 23,2 % variance. Na velik pomen

izkušenj z izobraževalnim sistemom so sicer opozorili že Gaberšček in drugi (2005), pri čemer pa so zanemarili vlogo medijev. Predstavljena rešitev namreč jasno opozarja, da so formalne in neformalne izkušnje z izobraževalnim sistemom močno povezane z logiko izbire in spremljanja medijev (radio, televizija, filmi) ter z iskanjem informacij na tej podlagi.

- *Osebni interes*, ki smo ga opisali s prostočasovnimi aktivnostmi ter osebnim zadovoljstvom, predstavlja drugo skupino pri poklicnem odločanju. S tem faktorjem lahko pojasnimo 14,4 % variance. Konsistentnost povezave obeh spremenljivk je jasna: v prostem času se posameznik ukvarja s tistimi aktivnostmi, ki mu prinašajo osebno zadovoljstvo.
- *Z materialnimi dejavniki in prijatelji* lahko poimenujemo tretji faktor, ki pojasnjuje 8,9 % variance. V tem primeru je interpretacija bolj zapletena in kliče k nadaljnjemu raziskovanju. Dober zaslužek in možnosti zaposlovanja predstavljata izrazito materialna dejavnika. Bližina šole je na prvi pogled drugačen dejavnik, vendar v resnici predstavlja faktor ekonomičnosti (časovne in materialne) pri kariernem odločanju. To pa ne drži tudi za prijatelje in znance. Sklepamo, da so se prijatelji in znanci znašli na istem faktorju kot materialni dejavniki zato, ker so v primerjavi s starši v večji meri povezani z reševanjem eksistenčnih problemov na eni strani kot tudi potrošniškim zadovoljevanjem potreb na drugi: starši za razliko od mreže prijateljev bolj skrbijo za zapolnitev osebnega zadovoljstva svojih otrok.
- *Z negativnimi izkušnjami z izobraževalnim sistemom*, kot lahko poimenujemo četrti faktor, lahko pojasnimo 8,7 % variance. S tem faktorjem sta povezana dva dejavnika, in sicer slabe ocene v šoli in slaba prva odločitev pri vpisu. Prvi dejavnik (slabe ocene v šoli) velja nekoliko relativizirati: razlika je, ali je imel posameznik slabe ocene le npr. pri matematiki, ali pa je imel učni uspeh slab v celoti, zaradi česar je posledično imel omejene možnosti izbire izobraževalnega programa. Podobno velja tudi za drugi dejavnik. Razlika je namreč, ali je bila izbira izobraževalnega programa tako napačna, da se je posameznik pozneje prepisal na drugo šolo, ali pa ga le občasno spremlja občutek, da si ni izbral prave poklicne poti.
- S petim faktorjem je povezan le en dejavnik, in sicer *starši*. Z njim lahko pojasnimo 6,6 % variance. Faktorska rešitev je pokazala, da gre za avtonomen dejavnik. To rešitev je glede na teoretska opozorila (npr. Steinberg, 2004) treba obravnavati nekoliko z rezervo, saj je vpliv staršev lahko tudi zelo subtilen in se odraža na različne načine – mladi v obdobju adolescence in tudi kasneje delujejo uporniško proti pričakovanjem staršev. Zdi se, da delujejo avtonomno, v resnici pa je njihova odločitev jasna posledica ravnanja staršev.

Na tem mestu se velja vprašati, zakaj smo se odločili za petfaktorsko rešitev, če se v rezultatih kvalitativne analize nakazuje drugačno število faktorjev, ki se od razporeditve na osnovi kvalitativne analize do določene mere razlikujejo tudi vsebinsko. Na to vprašanje lahko odgovorimo z ugotovitvijo, da je bila predhodna kvalitativna razvrstitev dejavnikov v skupine s stališča njihove povezanosti le prvi korak v procesu kompleksnejše analize in da smo pri tem poskušali upoštevati tudi raznorodnost in celovitost različnih teoretskih pristopov. V tej luči smo po kvalitativni poti razvrstili dejavnike v skupine tako, kot so se ti pojavljali v kontekstu odgovorov anketiranih oseb (vodstev srednjih šol), pa tudi na podlagi splošnega vtisa, ki smo ga dobili pri pregledu določenega poklicnega področja (npr. strojništva). Dober zaslugek se je na primer najpogosteje omenjal v povezavi z dobrimi možnostmi zaposlitve kot s prijatelji in starši. Za petfaktorsko rešitev smo se odločili tudi zato, ker na njeni osnovi pojasnimo največ variabilnosti, pa tudi vsebinsko se glede na teoretske razmisleke zdi najprimernejša.

Priznati moramo, da je le na podlagi kvalitativne analize težko presoditi, na kakšen način in v kakšni meri so posamezni dejavniki med seboj dejansko povezani, saj so te povezave velikokrat izrazito prikrite; to se lahko izkaže še posebno pri vplivu staršev. Prav tako se zastavlja vprašanje, ali nam kvantitativna analiza kaže »pravo« slika pojava. Menimo, da v tem trenutku na to vprašanje ni mogoče dati enoznačnega odgovora. Znano je, da se v raziskavah, ki uporabljajo kombinacijo kvalitativne in kvantitativne metodologije, neredko zgodi, da njihovih rezultatov ni mogoče uskladiti. Možno je torej, da smo z različnimi metodologijami zajeli različne vidike istega pojava. Možno je tudi, da pri kvantitativnih podatkih nismo dobili povsem natančnih odgovorov, saj smo anketirance spraševali retrospektivno z razmeroma dolgim časovnim zamikom (za deset let nazaj).

Alternativna vsebinska razlaga je lahko tudi kulturna – v Sloveniji lahko različni dejavniki vplivajo (in se povezujejo) na odločitev o nadaljnji izobraževalni poti na kulturno specifičen način, bodisi tradicionalno bodisi na ta proces vplivajo tudi aktualne družbene, politične in ekonomske spremembe v zadnjem času – in da torej ne gre za metodološki učinek, ampak za dejanske spremembe v času. Verjetno pa bi bilo treba narediti tudi bolj poglobljene razmisleke na teoretski ravni. Parcialno preučevanje vpliva posameznega dejavnika na odločanje o nadaljnem izobraževanju gotovo kaže zožen pogled na pojav. Videti pa je, da zgolj »seštevanje« več dejavnikov znotraj ene študije prav tako ne zadostuje, saj rezultati pričujoče analize nakazujejo, da je delovanje teh dejavnikov in njihove medsebojne povezave lahko bistveno kompleksnejše, kot se zdi na prvi pogled.

Izbor faktorske rešitve s petimi skupinami torej po našem mnenju ponuja najbolj ustrezno rešitev, ki pa metodološko ni edina možna. Kliče po primerjavi faktorskih rešitev z drugačnim številom faktorjev ter še posebej po

analizi povezav med izbranimi faktorji in osebnostnimi lastnostmi ter motivacijsko predispozicioniranostjo: tako na primer ekstrovertiranim osebam ponuja pozitivna podoba poklica v javnosti večje zadovoljstvo kot introvertiranim, ki bi morda iskali zadovoljstvo v sami naravi poklicnega dela.

Kljub temu menimo, da je predstavljena rešitev dovolj robustna, da jo lahko uporabimo pri nadaljnjih analizah. V tej rešitvi smo namreč združili različne parcialne teoretske pristope pri pojasnjevanju kariernega odločanja. Obstoječe teoretske paradigme, ki smo jih opisali v uvodu, namreč skoraj vedno in brez izjeme favorizirajo en pogled (npr. lastnosti posameznika, starše in ekonomske dejavnike). A te razprave bomo pustili za drugo priložnost in bomo v sklepnem delu raje opozorili še na praktično vrednost tovrstnih analiz.

Sklep

V tem prispevku smo se osredotočili na identifikacijo dejavnikov okolja, ki najbolj pomembno vplivajo na izbiro poklica. Pri tem smo nabor dejavnikov poklicnega odločanja izluščili iz različnih teoretskih pristopov. Konsistentnost izbora smo nato operacionalizirali in izostrili še s pomočjo lastne kvalitativne analize odgovorov vodstev izobraževalnih institucij ter kasneje še s faktorsko analizo rezultatov anketiranja poklicnih praktikantov. Ti so dejavnike, ki vplivajo na poklicno odločanje, ocenili iz perspektive trga delovne sile.

Tovrstni rezultati so za teorijo karierne orientacije in politike, ki iz te izhajajo, ključnega pomena. Na tej podlagi namreč lahko država in delodajalci vplivajo na vpis mladih v najbolj ustrezne izobraževalne programe. S poznavanjem pomena dejavnikov namreč lahko odgovorimo na vprašanje, katere modele poklicne orientacije krepiti in v katere ciljne (pod)skupine jih usmerjati (npr. v mlade, njihove družine ali pa jih gre morda integrirati v del šolskega programa), njihova obravnava pa bi morala upoštevati mednarodne karakteristike. Pri tem je temeljna vprašanja mogoče razvrstiti po naslednjih sklopih (OECD, 2001):

- *Modeli poklicne orientacije*. Katere izmed naslednjih metod karierne orientacije velja uporabiti: informiranje, individualno poklicno svetovanje, skupinsko poklicno svetovanje ipd.?
- *Stroški in koristi*. Kako maksimizirati in izbrati optimalno kombinacijo dejavnosti kariernega informiranja? Kako izbrati ciljne skupine? Kakšne so prednosti in slabosti posameznih dejavnosti karierne orientacije?
- *Vloge in financiranje vključenih*. Kakšno vlogo naj igrajo posamezna ministrstva, delodajalci in sindikati? Kako je mogoče doseči največjo sinergijo?

- *Zaposlovanje*. Kakšne kvalifikacije in kakšno usposobljenost naj bi imeli poklicni svetovalci?
- *Kakovost*. Kako je lahko kakovost definirana in merjena?

Ob poznavanju odgovorov na tovrstna vprašanja lahko ocenimo stroške in koristi uporabe posameznih modelov karijerne orientacije, porazdelitev vlog in financiranja vključenih akterjev ter tudi določimo potrebne kvalifikacije zaposlenih na tem področju. V tej luči je poznavanje ključnih dejavnikov izbire izobraževalnih programov in tem ustreznih modelov karijerne orientacije koristno tudi v širšem kontekstu oziroma za naslednje potrebe:

- a) Strategije, direktive in politike na področju zaposlovanja in izobraževanja (ministrstva in organi v sestavi, socialni partnerji).
- b) Poklicne klasifikacije (Zavod RS za zaposlovanje, Statistični urad RS, pristojna ministrstva za šolstvo in delo ter organi v sestavi, zbornice, delodajalci, sindikati, centri za poklicno informiranje in svetovanje).
- c) Učne načrte (pri nas jih pripravljajo Zavod za šolstvo in Center za poklicno izobraževanje, potrjujejo pa ustrezni strokovni sveti).
- č) Metodologije za pripravo poklicnih standardov (Center RS za poklicno izobraževanje, npr. Priročnik za pripravo poklicnih standardov in formalne podlage zanje).
- d) Poljudno predstavljene opise poklicev (pri nas jih pripravlja Center za poklicno informiranje pri Zavodu RS za zaposlovanje).
- e) Priročnike za poklicno informiranje in svetovanje (pri nas je najbolj odmeven v zadnjem času Priročnik KAM – Vodnik po srednješolskih programih in poklicih, ki ga od leta 1998 pripravlja šolsko ministrstvo v sodelovanju s časopisno hišo Delo. Znana je tudi publikacija Programi in poklici Zavoda RS za šolstvo).

Vsa omenjena orodja za načrtovanje kariere zanimajo ambicije, interesi, kvalifikacije in sposobnosti posameznika na ta način, da jih ta zna povezati s trgom delovne sile in z izobraževalnim sistemom – oba sistema bi morala poleg prenosa znanja biti odgovorna tudi za spodbujanje interesov mladih. Najšibkejši člen karijerne orientacije v slovenskih šolah pa je ravno poklicna vzgoja, ki ima v šolskem kurikulumu obrobno mesto (Kopač, Niklanović, 2006), trg delovne sile pa se je še do nedavnega bolj ukvarjal z vprašanjem otepanja odvečnih delavcev kot s promoviranjem poklicnih aktivnosti.

VIRI

- Beck, U. (2000): *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.
- Bosma, H. A., in Gerrits, R. S. (1985): Family functioning and identity status in adolescence. *Journal of Early Adolescence*, 5, 1, str. 69–80.

- Carless, S. A. (1999): Career Assessment: Holland's Vocational Interest, Personality Characteristics, and Abilities. *Journal of Career Assessment*, 7, str. 125-144.
- Denzin, N. K. (1978/1989): *The Research Act*. 3th edition. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Gaberšček, Sergij (2005): Izzivi naravoslovno tehničnega izobraževanja. Zaključno poročilo CRP. Ljubljana: Center za promocijo znanja.
- Grubb, W. N. (2002): *The Inadequacy of Career Information in the Information Age*. Paris: OECD.
- Holland, J. L. (1973): *Making vocational choices: a theory of careers*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall, Johns Hopkins University, Baltimore, MD.
- Kirkpatrick Johnson, M. (2001): Change in Job Values During the Transition to Adulthood Work and Occupations, 28/3, str. 315-345.
- Kopač, A., in Niklanović, S. (2006): Pregled politike poklicne orientacije v enajstih državah pristopnicah in kandidatkah. Študija: »European Training Foundation: Review of Career Guidance Policies in 11 Acceding and Candidate Countries«. Leonardo. Povzetek nacionalnega poročila za Slovenijo.
- Lucas, M. (1997): Identity development, career development, and psychosocial separation from parents. *Journal of Counseling Psychology*, 44, 2, str. 123-132.
- OECD (2001): *Career Guidance Policy Review - Newsletter*. OECD. Paris.
- Parsons, F. (1909): *Choosing a vocation*. Boston: Houghton Mifflin.
- Patterson, C. H. (1964): *Counseling: Self-clarification and the helping relationship*. V Borow (ur.), *Man in a world of work*. Boston: Houghton Mifflin. Str. 434-459.
- Pavlin, S. (2007): Vloga ustreznosti poklicnih predstav v perspektivi karijerne orientacije. *Teorija in praksa*. Letnik 44, št. 5/6: V postopku objave.
- Pavlin, S., Erčulj, M., in Melink, M. (2006a): *Vodnik po srednjih šolah in srednješolskih programih*. Delo. Ljubljana.
- Pavlin, S., in drugi (2006b): *Vodnik po poklicih, višjih šolah in fakultetah*. Delo. Ljubljana.
- Pavlin, S., Zgaga, M. (1998): *Kam '98: mali leksikon srednjih šol in srednješolskih programov*. Delo. Ljubljana.
- Pavlin, S., Zgaga, M. (2001): *Kam 2002: mali leksikon srednjih šol in srednješolskih programov*. Delo. Ljubljana.
- Pregelj Arčon, B., in Skrt Leban, N. (1998): *Model poklicnega svetovanja učencem v sedmem in osmem razredu*. Šolsko svetovalno delo.
- Spence, M. (1973): Job Market Singalling. *Quarterly Journal of Economics*, 87, str. 355-374.
- Steinberg, L. (2004): *The ten basic principles of good parenting*. New York: Harper & Row.
- Super, D. E. (1957): *The Psychology of Careers*, New York: Harper and Row.
- Thurow, L. V. (1975): *Generating Inequality*. New York: Basic Books.
- Ule, M. (2007): *Dileme mladih v izbiranju študija*. Predavanje v okviru Slovenske znanstvene fundacije.
- Velden, R., in Wolbers, M.H.J (2004): *How Much Does Education Matter and Why? The Effects of Education on Socio-Economic Outcomes*. ROA Maastricht University. Working Paper ROA-RM-2004/2E.